

ИЗДАЈЕ ВОЈНОИЗДАВАЧКИ
И НОВИНСКИ ЦЕНТАР

За издавача

Мр Стеван Станојевић, пуковник, начелник центра

Помоћник начелника за издавачку делатност

Ар Никола Поповић, пуковник

библиотека

РАТНА ПРОШЛОСТ НАРОДА И НАРОДНОСТИ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Књига триста педесет прва

Монографија

јединица НОВ и ПО Југославије

Књига сто четрдесет прва

УРЕБИВАЧКИ ОДБОР

Светозар Оро, генерал-потпуковник, (председник), др Слободан Бранковић, потпуковник, Ахмет Бонлагић, пуковник, др Владо Ивановски, Александар Јанић, генерал-пуковник, др Петар Качавенда, Рахмија Каденић, генерал-пуковник, Здравко Клањшчек, пуковник, Методије Котевски, генерал-потпуковник, Иван Маговић, пуковник, Вељко Миладиновић, генерал-потпуковник, Антун Милетић, пуковник, Предраг Павловић, пуковник, Радомир Петковић, пуковник, мр Стеван Станојевић, пуковник, Жика Стојшић, генерал-потпуковник, Али Шукрија, Фабијан Трго, генерал-потпуковник, Петар Вишњић, пуковник, мр Август Вртар, генерал-пуковник, др Славко Вукчевић, потпуковник, Радомир Бондовић, пуковник

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР СЕКЦИЈЕ БОРАЦА 18. СРПСКЕ БРИГАДЕ

[Љубивоје Глишић[^]] Мирослав Јовић, Вера Кремић, Страшимир Марковић, Милан Минић (председник), Велимир Мештеровић, Светислав Савковић, Милош Станимировић, Ратомир Стојковић, Драгољуб Стојиљковић и Милосав Томић

Главни и одговорни уредник
Радомир Бондовић, пуковник

Уредник
Иван Пантелић, потпуковник

Рецензенти
Светислав Савковић
Предраг Павловић, пуковник

•; ?-, < j i

Стручни редактор
Петар Вишњић

i

i

Крстивоје Милосављевић

**О С А М Н А Е С Т А
С Р П С К А
Б Р И Г А Д А**

Београд, 1989.

УДК 355.486(497.1) 18. српска народноослободилачка бригада

МИЛОСАВЉЕВИН, Крстивоје

Осамнаеста српска бригада / Крстивоје Милосављевић. - Београд : Војноиздавачки и новински центар, 1989 (/Београд : Војна штампарија/). - 431 стр. : илустр. ; 20 цм. - (Библиотека Ратна прошлост народа и народности Југославије ; књ. 351. Монографија Јединица НОВ и ПО Југославије ; књ. 141) (Едиција „Србија у рату и револуцији 1941-1945“)

Тираж 2500 примерака. - Извори и литература: стр. 427.

а) Бригаде у НОР-у - Осамнаеста српска

Осамнаеста српска бригада формирана је 6. јуна 1944. код манастира Ајдановац близу с. Рашевац, Топлица. Дејствовала је у Топлици, на планини Копаонику, у Јабланици, у источној Србији, источној Босни, босанској Посавини. У завршним операцијама ЈА учествовала је у ослобођењу Загреба и Самобора.

Монографија је илустрована фотографијама бораца и руководиоца бригаде из рата и једним бројем скица, а као прилог, садржи списак бораца и руководиоца бригаде и изворе и литературу.

J

ПРЕДГОВОР

Иницијатива да се отпочне са прикупљањем и обрадом историјске грађе о борбеном путу 18. српске народноослободилачке бригаде 25. српске дивизије потекла је 1984. године, за време обележавања 40-годишњице формирања топличких бригада НОВЈ. Покренуо ју је Одбор Секције бораца ове бригаде у Београду.

Знало се колико је то одговоран и тежак рад, с обзиром на то да архива бригаде, на жтост, није сачувана (сем операцијски дневник бригаде, и то од 1. јануара 1945. године), те да треба уложити велики труд да се изврши што потпунија реконструкција борбеног пута бригаде.

Одбор Секције је формирао истраживачко-консултативну групу коју су, осим аутора, чинили: Милош Станишировић, Светислав Савковић, Ратомир Стојковић, Крум Петровић, Велимир Меитеровић и Љубивоје Глишић.

У првом реду морала је бити систематски истражена архива других штабова: штаба 25. дивизије, штаба 14. корпуса, Главног штаба НОВ и ПО Србије, штаба 2. армије ЈА, затим архиве штабова бригада и дивизија с којима је 18. бригада садејствовала и архива непријатељских штабова и јединица.

Одржано је више тематских скупова на којима се расправљало о борбеним дејствима и другим питањима борбене, политичке и друге активности јединица бригаде, што је у ситуацији недостатка изворних докумената бригаде представљало значајан извор података.

Сазнавши да се пише монографија бригаде, многи борци и руководиоци бригаде укључили су се у ову акцију шаљући своја сећања, фотографије и понеки сачувани документ.

У сарадњи са одборима Секција бораца 18. бригаде у другим местима (Ниш, Петровац на Млави, Голубац, Кучево) и са општинским одборима и месним удружењима са подручја из којих је бригада имала борце, била је организована широка

активност на прикупљању података у изради спискова о командном и борачком саставу бригаде.

У овако постављеном начину целокупног рада, улога и функција аутора монографије састојала се у осмишљавању, организовању и усмеравању истраживања и рада, а затим, у завршној фази, и у обједињавању материјала и обликовању текста монографије.

Када је средином 1987. године издавање монографије 18. српске бригаде ушло у план новоосноване едиције »Србија у народноослободилачком рату и револуцији 1941 - 1945«, био је то још један значајан подстицај да се са још више елана настави и заврши оно што је било започето. Тада су одбори секција бораца бригаде образовали Редакциони одбор који је преузео даљу бригу на изради монографије. Његови су чланови такође дали значајан допринос у раду.

У току рада на монографији јављале су се велике тешкоће. Било је изванредно сложено и тешко да се из оскудног, највећег делом посредног, историјског материјала што аутентичније и потпуније прикаже борбени пут бригаде и реконструише командни и борачки састав јединица бригаде. Отуда су се на неким местима, нарочито у првом делу борбеног пута бригаде, у тексту монографије појавиле извесне празнине и недоречености уз слабије приказе борби и уз друге слабости у том смислу. Но, уложен је велики напор да се максимално искористи доступни материјал и да се он што боље и потпуније обради.

Свака књига најбоље сама говори о себи. Ипак сматрамо да би требало нешто рећи о нашем приступу у раду. Желели смо и настојали да монографија буде не само приказ борбених дејстава (за војне потребе) и реконструкција борбеног пута бригаде (за шире историографске потребе) него и да својом аутентичношћу и атмосфером има и публицистички и етички значај (за неговање револуционарних традиција и васпитање младих генерација у духу тих традиција). Зато смо, ради посебног осветљавања појединих акција, борби и маршева, уградиле у текст и краћа аутентична сведочења бораца и руководилаца о борбама, маршевима и другим активностима. Дакле, хтели смо да се, колико је то могуће у оваквој књизи, осети што више животности на разним етапама развоја бригаде. Илуструјући је оригиналним фотографијама и документима, укупна слика борбеног пута бригаде постала је знатно богатија. А списак »Они су се борили у 18. српској бригади« представља драгоценост с вишеструким значајем.

Тако је настала ова књига која је, као што се види, плод колективног напора, што јој даје и неке друге вредности и лепоте.

За борбени пут 18. српске бригаде, као и за друге српске бригаде, формиране средином 1944. године у јужној Србији, не би се могло рећи да је временски био дуг, с обзиром на то да је трајао непуну годину дана. Међутим, пошто су се на југословенском ратишту у последњој години другог светског рата водиле крупне и одлуњујуће завршне операције за ослобођење, то је и пут ове бригаде био испуњен многим жестоцим борбама. Тако рећи непрекидно бригада је ишла из борбе у борбу, са марша у борбу и из борбе на марш. Некако се сваког дана чинило да је крај рата близу а, у ствари, до ослобођења наше земље требало је да прође управо још та цела ратна година.

Осамнаеста српска бригада прешла је на свом борбеном путу велике даљине - од Топлице, где је формирана, преко јужних и источних делова Србије, Пожаревца, Краљева, Ужица (сада Титово Ужице), затим преко Дрине, источне и централне Босне, све до Загреба и Самобора, где је дочекала ослобођење и крај рата.

Учествујући у више крупних борби и операција против разних непријатеља (четника, недићеваца, љотићеваца, Бугара, баллиста, Немаца, руских белогардејаца, зеленокадроваца, домобрана и усташа), бригада је са око 400 бораца (колико је имала приликом формирања) и са око 5.000 бораца (колико је имала после ослобођења источне Србије) нанела противнику знатне губитке: само у периоду од 1. јануара 1945. до краја рата изабацила је из строја око 2.500 непријатељских војника, од чега је заробила близу 1.300. Али, будући да је била састављена од младих и неискусних бораца и да су борбе у западноморавској долини и источној Босни, које је водила, биле веома тешке, и сама је претрпела велике губитке: близу 800 погинулих и исто толико рањених бораца.

За свој допринос и учешће у народноослободилачком рату бригада је 1961. године указом председника СФРЈ маршала Јосипа Броза Тита (број 176) одликована Орденом заслуге за народ са златном звездом.¹

Редакциони одбор

¹ Нема података о проглашењу 25. дивизије за ударну, али се 25. дивизија у неколико докумената виших штабова називала »Ударном«. Отуда остаје дилема око тога да ли су 25. дивизија и њене бригаде ударне.

ПРВИ ДЕО

ТОПЛИЦА - ЗАВИЧАЈ БРИГАДЕ

Осамнаеста српска бригада израсла је из оружане ослободилачке борбе и револуције народа Топлице, Мораве и Расине.

Топлица, то је онај не тако велики предео југа Србије, који се западно од Ниша, важне саобраћајнице на Балкану, простире између неколико планина. На северу је омеђена планином Јастрепцом, на западу Копаоником, на југу Видојевицом и Пасјачом а на истоку реком Јужном Моравом. Када је реч о народу Мораве, има се у виду становништво на простору између Јастрепца, реке Јужне Мораве и Алексинца, а о народу Расине, мисли се на крај на северним падинама Јастрепца.

Топлица је брежуљкаста долина око истоимене реке. Овде се са планинских венаца скоро са свих страна долине спуштају дуге косе према реци Топлици (у њеном горњем и средњем току), док је према Јужној Морави предео све странији, косе размакнутије, брежуљци нижи и облији, а шума је све мање.

Топлица има три мања града - Прокупље, Куршумлију и Блаце. Топличка села су се сместила око речица; нека су дубоко зашла у планине, а нека се растурила по планинским пропланцима, између шума.

Кроз овај крај пролазе важне друмске комуникације које повезују јужноморавску са западноморавском долином и Косовом, као и железничка пруга Ниш - Приштина. У време ратова овуда су пролазиле многе војске: од војске цара Лазара уочи косовског боја 1389. године до српске војске приликом њеног повлачења 1915. ка Албанији и Грчкој.

Слободарске традиције народа овог краја су богате. Довољно је само истаћи топлички устанак 1917. године који је избио против аустро-бугарског окупатора још пре почетка солунске офанзиве савезничких снага и у којем је цела Топлица била ослобођена, али је устанак био у крви угушен.

Сиромашне сељачке масе, које су чиниле највећи део топличког становништва, и омладина налазили су се између два светска рата у првим редовима борбе против ненародних режима. Комунистичка партија Југославије добила је овде на првим парламентарним изборима (1920. године) више стотина гласова, док је Удружена опозиција у годинама пред други светски рат имала у овом крају врло снажна упоришта. Нарочито је био развијен напредни омладински покрет ђака и студената, који се ширио и по селима. О њему најбоље говори Проглас који је 1940. године издала партијска организација у Куршумлији поводом изабацивања групе прокупачких ђака из гимназије због напредних идеја. У Прогласу, уз остало, стоји:

»Пријатељи ђачке омладине, сви ви који волите своју децу и ђачку омладину! Зар да дозволимо да неодговорни 'васпитачи' избацују нашу децу на улицу, да прогоне и фашизирају нашу омладину којекакве слуге и агенти Љотића и језуите Корочеца? Зар не видите да је циљ садашње просвете да од наше омладине направи послушне робове домаћег и страног фашизма?

Топличани! Зар да дозволимо да нашу јуначку и слободарску прошлост каљају којекакви изроди, да се насрће на основна права наше школске омладине, да се у њима убија дружељубље и сваки слободарски дух! Ми хоћемо да наша деца, наша омладина, буду достојни наследници наше славне прошлости и носиоци боље и срећније будућности нашег народа».²

Народноослободилачки покрет у Топлици спада међу најразвијеније у Србији. Почео је средином јула 1941. године када

² Хроника »Косаница кроз историју« (рукопис), оригинал у Музеју у Прокупљу.

је формирано Партијско поверенство КПЈ за Топлицу (у саставу Окружног комитета КПЈ за нишки округ) и када је донета одлука о формирању Топличког партизанског одреда. На дан свог формирања 3. августа, код манастира Ајдановац, подно Јастрепца, Топлички одред је имао тридесетак бораца, наоружаних пушкама, покојом бомбом, револвером и са два пушкомитраљеза, али се веома брзо омасовљавао тако да је већ идућег месеца у свом саставу имао две чете: Јастребачку и Пасјачку. До краја 1941. године и почетком 1942. имао је још четири чете: Великојастребачку, Малојастребачку, Видојевачку и Блачку. После стварања слободне партизанске територије у многим селима су постојале и месне партизанске десетине са близу хиљаду бораца.

Топлички партизански одред је 9. октобра 1941. разбио четничку посаду у Прокупљу и ослободио Прокупље (према споразуму немачког окупатора и четничког команданта Косте Пећанца, немачке трупе су напустиле Топлицу почетком септембра 1941. и предале је на управу четницима).

Три дана касније, 12. октобра, око 3.000 четника (већином мобилисаних сељака), блокирало је планину Пасјачу с циљем да уништи Топлички партизански одред који се после ослобођења Прокупља повукао у ову планину. Добро организованим противнападима и ноћним препадима стотина храбрих топличких партизана успела је, и пре него што су се четнички одреди развили за борбу, да разбије блокаду и непријатељу нанесе велики пораз. У овој борби заробљено је око 400 четника. Разбијени четнички одреди су се спасавали бекством ка већим насељима, друмовима и железничким пругама.

Била је то врло значајна војна и политичка победа Топличког партизанског одреда. Створена је слободна партизанска територија. Прокупље је било полуслободно. Једино су се у Куршумлији и Блацу задржали четници.

Заједно са Расинским партизанским одредом (формиран је 22. јула 1941) Топлички партизански одред је 5. децембра 1941. напао и четнички одред који је држао Блаце и ослободио га, чиме се слободна партизанска територија проширила и према подножју Копаоника. Формиране су нове партизанске десетине, а по селима народноослободилачки одбори као органи нове народне власти. О успесима топличких партизана сведоче и нека историјска документа. Тако, на пример, Покрајинско поверенство КПЈ у Нишу 29. децембра 1941. пише Покрајинском комитету КПЈ за Србију:

»Јабланица и Топлица се добро држе. Цео народ је уз нас. Покрет је масован«.³

А штаб Топличког партизанског одреда се крајем 1941. у Прогласу овако обраћа топличком народу:

»Ми, синови Топлице, потомци Топлице Милана, Косанчић Ивана; ми, синови Топлице из Гвозденог пука, напустили смо своје домове, пошли у одреде да бранимо народ и његову имовину, да перемо име и част Србина, укаљано срамном издајом петоколонаша... Ми, народни партизани, настављамо нашу борбу још силније, још оштрије. Нема те препреке и силе коју ми са својим херојским народом и моћним савезницима на челу са Црвеном армијом нећемо моћи уништити. Ми се боримо за правду и истину, част и слободу свога народа. Наша је борба праведна - ми ћемо победити«.⁴

Окружно начелство лесковачког округа је 21. јануара 1942. у извештају Министарству унутрашњих послова Недићеве владе панично признало да је »стање на територији овог округа критично« (Топлица је припадала лесковачком округу).

То стање постало је још »критичније« по непријатеља када је Косаничка чета Топличког партизанског одреда 16. фебруара 1942. напала четничке снаге у Куршумлији и ослободила варош. Постигнута је још једна значајна партизанска победа. Све се то догађало у време када је, после повлачења главнине партизанских снага из западне Србије и Шумадије у Санџак а потом у Босну, у већем делу Србије наступила осека народноослободилачке борбе.

Но, непријатељска офанзива је стигла и у ове крајеве. Прво је немачки окупатор почетком 1942. довео у јужну Србију бугарски 1. окупациони корпус јачине три дивизије. Прокупље је постало седиште штаба једне од ових дивизија. А затим крајем фебруара, стигао је први талас непријатељске офанзиве. У овом таласу су учествовале јаке Пећанчеве четничке снаге од неколико одреда. Куршумлију су одмах успеле да поврате. Међутим, код Горњег Сварча партизанске чете су их сачекале 28. фебруара и најуриле у Блаце. Стигла су убрзо нова појачања непријатељу и Топлички партизански одред је морао да се повлачи све дубље у слободну територију и пре-

³ Архив Србије, Фонд ОК КПЈ Топлице.

⁴ Исто.

*

ма Јастрепцу. У исто време су делови бугарских окупаторских снага кренули у напад на подручје планине Пасјаче.

У овој првој офанзиви непријатељ је успео да разбије четири партизанске чете, а нису могле да се одрже ни месне партизанске десетине. Али, непријатељ није успео да оствари свој план о уништењу Топличког партизанског одреда и народноослободилачког покрета.

Средином јуна 1942. непријатељ је поново организовао нову офанзиву против топличких партизана. Овај други талас су чиниле бугарске окупационе јединице. Оне су блокирале планину Јастребац и густим стрељачким стројевима извршиле претрес целог подножја и планине. Вештим маневром и користећи дубодолине и скривена места у планини, три чете партизанског одреда су избегле уништење, па је и ова офанзива пропала. Озлојеђен због неуспеха, бугарски окупатор је после завршетка операције стрељао више стотина недужних топличких сељака.

Ускоро је уследио и трећи талас офанзиве. Овог пута то су биле недићевско-четничке снаге јачине преко 10.000 војника, тзв. Аћимовићева офанзива. Опет је Јастребац био блокиран. Блокада, претреси и заседе су трајали више од месец дана. Но, и ова непријатељска офанзива није имала успеха. Само је једна партизанска десетина у земуници на планини откривена и настрадала.

Били су то веома тешки дани за партизане, а и за топлички народ. У једном наређењу Главног четничког штаба за офанзиву писало је и ово:

»Покупити све мушкарце и терати их испред четничких јединица ради претреса села и терена. И комунистичке породице истерати из њихових кућа и села и терати их пред одредима (као претходница) и затим протеривати у друга села. Заробљене комунисте без икаквих са слушавања убијати на лицу места«.⁵

Топлички партизански одред издржао је све ове налете вишеструко надмоћних непријатељских снага, одржао се и наставио даљу борбу. Главни штаб НОВ и ПОЈ за Србију одао је признање овом одреду. Тако, у писму од 6. јула 1942. он, уз остало, пише:

»Успешне акције вашег одреда гоне окупатора и издајнике нашег народа да ангажују читаве дивизије и по-

⁵ Топлица у НОБ и револуцији 1941-1942. С. Савковић, 1979, Прокупље.

- : тере за вама. Ово је доказ велике муке непријатеља нашег народа коју има у борби против вашег одреда. И у акцијама и у одступањима ви сте се показали на високом свом положају па смо уверени да ћете продужити и даље са још већим акцијама које ће окупатору нанети велике губитке, несигурност и неспокојство у његовим редовима».⁶

И у Билтену Врховног штаба НОВ и ПОЈ број 23-27 од децембра 1942. писало је како је Топлички партизански одред »успео покретом да се сачува упркос тешкоћама« и да »трајање блокаде читавих срезова и ужасан терор над народом, партизанским породицама, нису ометали борбу ових партизана«.

Такву снагу могао је имати НОП у Топлици зато што је Комунистичка партија, као руководећа снага НОП-а, успела да оствари огроман политички и морални утицај међу партизанима и у широким народним масама и што је знала да правилно усмери, у веома специфичним условима, борбене и слободарске традиције народа Топлице. Осим тога, КПЈ и НОП су овде били веома чврсто повезани с народом. Топлица је била пример те нераскидиве повезаности партизана и народа. И на овом топличком примеру може се открити прави смисао питања, које је пишући о партизанима изразио Иво Андрић, наш књижевник нобеловац: »Каква и колика мора да је снага идеје која овако савршено формира ове људе и овако их сигурно води кроз све па и највеће тешкоће живота и борбе«.

Пошто су протутњали таласи непријатељске офанзиве, наступило је нови период даљег јачања НОП-а у Топлици и све снажнијих акција Топличког партизанског одреда, који ће од фебруара 1943. прерасти у 3. (топлички) батаљон 1. јужноморавског партизанског одреда. Ситуација је била све боља захваљујући, наравно, и повољнијој војно-политичкој ситуацији на главним светским ратиштима, нарочито после великог немачког пораза у борби за Стаљинград и почетка повлачења немачких снага на совјетско-немачком фронту. Поново се на простору Топлице, Мораве, Расине рађа слободна партизанска територија, сада организованија и чвршћа, у којој се формирају нове партијске и скојевске организације, рејонски и срески комитети КПЈ, као и Народноослободилачки одбори: месни, општински, срески и окружни. Окупаторске бугарске трупе и даље држе само градове и железничку пругу. Пећанчеви

⁶ Архив Србије, Фонд »Главни штаб НОВ и ПО Србије«.

четнички одреди су у међувремену расформирани, али је већина њихових припадника прешла на страну четника Драже Михаиловића који господаре на копаоничком подручју. Непријатељ повременим упадима у слободну територију настоји да скрши све снажнији НОП у Топлици и уништи партизанске јединице, али доживљава неуспехе.

Октобра 1943. године формирана је 1. јужноморавска бригада, прва бригада НОВЈ, у јужној Србији. У њен састав је ушао и један број топличких партизана, али ће она, после неколико крупних победа над немачким, бугарским и четничким снагама у овим крајевима, отићи у источну Босну. Новембра се формира нова, 2. јужноморавска бригада, која дејствује и у Топлици, а у јануару 1944. још две бригаде, од којих је једна, 5. српска, настала у Топлици - формирана 14. јануара 1944. у топличкој Великој Плани.

На овакав силан размах НОП-а непријатељ је одговарао све чешћим нападима јаким снага прикупљаних са ширег подручја Србије. Борбе су попримале карактер крупних и жестоких окршаја који су трајали и по неколико дана. Успостављали су се борбени положаји као на фронту. Највише их је било на »граници« слободне партизанске територије, посебно према Блацу и Куршумлији. У нападима су се највише ангажовале четничке снаге Драже Михаиловића. Бугарска дивизија такође је предузимала нападе против партизанских бригада и опет, после неуспеха, стрељала топличке сељаке. У априлу 1944. године 4. и 5. српска бригада НОВЈ су у садејству са Расинским партизанским одредом нанеле тежак пораз немачкој јединици јачине батаљона у расинском селу Ломници код Крушевца.

Народноослободилачка борба у Топлици, Морави и Расини се све више разбуктавала. Прилив нових бораца у јединице НОВЈ био је све масовнији, тако да је у току маја и јуна 1944. формирано неколико нових бригада НОВЈ, међу њима и 18. српска бригада.